

”EFTER ETHVERT STEDS SÆRDELES OMSTÆNDIGHEDER”

POLITI OG LOKALSAMFUND UNDER DEN DANSKE ENEVÆLDE

■ JØRGEN MÜHRMANN-LUND

Den 18. september 1741 udsendte stiftamtmanden for Aalborg stift, Iver Holck, en ”resolution” vedrørende ”åernes konservation” i Aalborg. Dette dekret indeholdt et sæt regler, der skulle sikre forsyningen af vand og strøm fra de åer, der løb gennem Aalborg, og hvoraf Vesterå og Østerå var de to største. Som det første blev det forbudt at opsætte pæle i åerne til tømmerstabler og vandsteder,¹ da de mange pæle hindrede gennemstrømningen og øgede byens udgifter til rensning af åerne. Da tømmerstabler hindrede brandsprøjtningen i at hente vand i tilfælde af ildebrand, blev det af hensyn til brandsikkerheden helt forbudt at stable tømmer langs åerne. For at sikre indbyggerne rent drikkevand gentog forordningen desuden ældre forbud mod at anlægge vandhuse,² mod at udsmide ådsler, slagteaffald og fejeskarn i åerne og mod at fortøje ”krejlkåge”³ og andre fartøjer i åerne om vinteren. For at se reglerne håndhævede, blev Aalborgs magistrat pålagt at lade stiftamtmandens resolution bekendtgøre, så ingen kunne undskylde sig med uvidenhed om reglerne. Dersom nogen overtrådte dem, skulle magistraten ”uden persons anseelse” lade dem stævne på rådstuen og der, efter forseelsens karakter, idømme de skyldige bøder, som straks skulle opkræves ”uden proces eller ophold”. Forsømte magistraten at håndhæve stiftamtmandens resolution på denne summariske måde, skulle den selv ”stande til rette” og udrede de deraf følgende omkostninger.⁴

”Politi” var samtidens betegnelse for denne type lovgivning og dens administration, som havde den offentlige velfærd som sit mål, og var mere fleksibel end den ordinære ret i Danske Lov fra 1683, som ifølge forordet skulle gælde for bestandig. I løbet af den tidlige moderne periode blev der udstedt et stigende antal politiforordninger i Danmark og andre nordvesteuropæiske lande. Genstandene

1 Sted, hvor man henter drikkevand eller lader kreaturer vande.

2 Lokummer med rindende vand.

3 Mindre, fladbundet fartøj brugt til at fiske sild i Limfjorden og ”krejle” – dvs. at sælge sildene udenom konsumtionen ved ulovlige landingspladser og langs Aalborgs åer.

4 Landsarkivet for Nørrejylland (herefter LaN), D1-135. Aalborg købstad. Rådstuekopibog 1738-43, s. 922-923. Stiftamtmand Iver Holcks resolution af 18/9 1741.

for politilovgivningen var alt fra vanhelligelse af sabbatten, overdreven luksus ved fester og i klædedragten, omvandrende tiggere samt kontrol med handelen og håndværkslavene, og en række kommunale forhold som vej-, vand- og brandvæsenet. For at skabe overblik over denne foranderlige lovgivning iværksatte de tyske retshistorikere Karl Härter og Michael Stolleis i 1990'erne publikationen af *repertorier* (sagsregistre) med politilovgivning fra de tyske lande og Skandinavien. Den danske oversigt er fra 2008 og redigeret af Ditlev Tamm. Den indeholder 3297 politiforordninger fra perioden 1536-1801, og det er endda kun et udvalg.⁵ Det store spørgsmål er, hvad udstedelsen af denne stadigt stigende og differentierede mængde af særlove var udtryk for.

DISCIPLINERING ELLER VELFÆRDSPOLITIK?

De tidligmoderne politiforordninger er traditionelt blevet set som led i en altomfattende "socialdisciplinering"; en proces, hvor menneskets psyke og adfærd gradvist blev tilpasset den fremvoksende territorialstats behov. Processen begyndte med 1500-tallets kirketugt og toppede i absolutismens tidsalder fra den westfalske fred i 1648 til den franske revolution i 1789. I Tyskland blev denne teori først fremsat i 1968 af den tyske forfatningshistoriker Gerhard Oestreich som den politiske variant af landsmanden Norbert Elias' teori om en "civilisationsproces" i samme periode.⁶ Herhjemme har Ditlev Tamm tolket den tidlige danske politilovgivning om især luksus som et led i den postreformatoriske statsdannelse, hvor staten blev søgt styrket gennem kirketugt og religiøs ensretning.⁷ Den danske enevælde ses desuden ofte som en periode, hvor staten i højere grad end tidligere søgte at disciplinere befolkningen med øget kontrol, centralisering og harmonisering af lovgivningen.⁸

5 Karl Härter og Michael Stolleis (red.): *Repertorium der Polizeyordnungen der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1996ff, Band 9.1-2; Ditlev Tamm (red.): *Danmark og Slesvig-Holsten / Dänemark und Schleswig-Holstein*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 2008. Den danske oversigt giver et godt indtryk af politilovgivningen, men er langt fra komplet, da den er baseret på samlinger af udvalgte love som Schous Forordninger og Føgtmanns Reskripter. Oversigten er nemlig baseret på datidige kompilationer af udvalgt lovgivning som Schous Forordninger, der heller ikke indeholder lokal politilovgivning udover nogle enkelte københavnske politiplakater.

6 Gerhard Oestreich: "Strukturprobleme des Europäischen Absolutismus" og "Policey und Prudentia Civilis", i Gerhard Oestreich: *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates. Ausgewählte Aufsätze*, Berlin: Duncker & Humblot 1969, s. 179-197, 367-379.

7 Se bl.a. Ditlev Tamm: "Gute Sitte und Ordnung: Zur Entwicklung und Funktion der Polizeigesetzgebung in Dänemark", i Michael Stolleis (red.): *Policey im Europa in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1996, s. 509-530 og Mikkel Jarle Christensen: "Da politien blev til politiet", i Per Andersen, Pia Letto-Vanamo, Kjell Åke Modéer og Helle Vogt (red.): *Liber Amicorum Ditlev Tamm. Law, History and Culture*, København: Djøf Publishing 2011, s. 259-271, s. 260-261.

8 Se bl.a. Peter Henningsen: *I sansernes vold. Bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark*, bind 1, København: Landbohistorisk Selskab / Københavns Stadsarkiv 2006, s. 157.

Blandt tysktalende og i mindre grad danske historikere er teorien om den socialdisciplinerende politilovgivning dog blevet kritiseret af forskellige grunde siden 1990'erne. For det første stillede historikere som Martin Dinges og Jürgen Schlumbohm spørgsmålstegn ved politiforordningernes socialdisciplinerende virkning, da der er mange vidnesbyrd om, at de ikke blev håndhævet eller efterlevet, såsom den gentagne publikation af de samme forbud.⁹ Noget lignende havde Michel Foucault været inde på i "Overvågning og straf" fra 1975, hvor han mente, at den franske enevælde var karakteriseret ved en bevidst mangel på disciplin i forhold til den borgerligt-liberale stat. I sine forelæsninger om "guvernemantalitetens" historie fra 1978 talte Foucault også specifikt om det tidligmoderne politi som en urealistisk "drøm" om "en overordnet disciplinering af rigets individer og territorium".¹⁰

Imod teorien om en udeblevet socialdisciplinering har Karl Härter fremført den indvending, at socialdisciplinering skal ses som en proces og ikke et resultat. Ifølge Michael Stolleis er det ikke vigtigt, om politiforordningerne blev håndhævet, da deres bekendtgørelse i sig selv var en måde at cementere den tidligmoderne stats magt på bekostning af lokale øvrigheder. Som et kompromis mellem disse positioner har Achim Landwehr foreslået begrebet "implementering". I en undersøgelse af retspraksis fandt han nemlig mange eksempler på, at befolkningen kunne påvirke politilovgivningens håndhævelse gennem supplikker og anmeldelser.¹¹

Mens den første kritik tog politilovgivningens socialdisciplinerende hensigt for givet, stillede andre kritikere spørgsmålstegn ved, om politilovgivningen kun-

9 Jürgen Schlumbohm: "Gesetze die nicht durchgesetzt werden", *Geschichte und Gesellschaft* 1997, s. 647-663; Martin Dinges: "Frühneuzeitliche Armenvorsorge als Sozialdisziplinierung?", *Geschichte und Gesellschaft* 1991, s. 5-29; Martin Dinges: "Normsetzung als Praxis? Oder: Warum werden die Normen zur Sachkultur und zum Verhalten so häufig wiederholt und was bedeutet dies für den Prozess der "Sozialdisziplinierung"?", i Gerhard Jaritz (red.): *Norm und Praxis im Alltag des Mittelalters und der frühen Neuzeit. Internationales Round-Table-Gespräch Krems an der Donau 7. Oktober 1996*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie 1997, s. 39-54.

10 Michel Foucault: *Overvågning og straf*, Frederiksberg: Det lille Forlag 2002 (1975), s. 96: "... manglende overholdelse af utallige edikter eller forordninger var vilkåret for samfundets politiske og økonomiske funktion."; Michel Foucault: *Sikkerhed, territorium, befolkning. Forelæsninger på Collège de France*, København: Hans Reitzels Forlag 2008, s. 369: "...den massive mangfoldiggørelse af lokale og regionale tugtningsformer, som man var vidne til fra slutningen af 1600-tallet og op i 1700-tallet (...) er en del af et overordnet forsøg på disciplinering, en overordnet reglementering af rigets individer og territorium...".

11 Karl Härter: "Social Control and the Enforcement of Police-Ordinances in Early Modern Criminal Procedure", i Heinz Schilling (red.): *Institutions, Instruments and Agents of Social Control and Discipline in Early Modern Europe*, Frankfurt am Main: Klostermann 1999, s. 39-63; Michael Stolleis: "Was bedeutet "Normdurchsetzung" bei Polizeiordnungen der frühen Neuzeit?", i Richard H. Helmholz, Paul Mikat, Jörg Müller og Michael Stolleis (red.): *Grundlagen des Rechts. Festschrift für Peter Landau zum 65. Geburtstag*, Paderborn: F. Schöningh 2000, s. 739-757; Achim Landwehr: *Policey im Alltag. Die Implementation frühneuzeitlicher Policeyordnungen in Leonberg*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 2000.

ne karakteriseres som en moderniserende, statsdannende lovgivning, hvad enten den var vellykket eller ej. I en undersøgelse af den tidligmoderne politilovgivning fra 1966 havde Hans Maier nemlig bemærket, at indtil reformabsolutismen i slutningen af 1700-tallet var der overvejende tale om et forsøg på at bevare standssamfundet og den kirkelige orden, som var truet i byerne som følge af markedsøkonomiens fremvækst.¹² I 1990'erne begyndte den schweiziske historiker Peter Blickle at kritisere teorien om socialdisciplinering med udgangspunkt i denne observation af politilovgivningens konservative præg. Blickle hævdede nemlig, at politiordningernes ideal om "god politi" til "det fælles bedste" udsprang af det kommunale selvstyre i middelalderens landsbyer og byer. I den optik var politiforordningerne ikke et redskab til socialdisciplinering, men en måde for den tidligmoderne fyrstestat at legitimere sin magt på overfor bønder og borgere, der i stigende krav krævede "gode politier mod ud- og indførsel af varer, tiggere og vagabonder, luksuriøs påklædning og ruinerende højtider" i takt med, at lokalsamfundene ikke magtede dette længere.¹³ En række empiriske studier af Blickles elever André Holenstein og Andrea Iseli har siden vist, at lokalsamfundets velfærd fortsatte med at være målet for den enevældige politiforvaltning i Frankrig og de tyske lande.¹⁴

Enkelte undersøgelser peger på, at den dansk-norske politilovgivning også var efterspurgt af undersåtterne. Således har Leon Jespersen påvist, at 1600-tallets danske luksuslovgivning var efterspurgt af adelen, som så sig ruineret af et tiltagende demonstrativt forbrug. Inge Adriansens beretning om tilblivelsen af en ny politiordning for Sønderborg i 1698 viser, at enevælden her imødekom jævne borgeres klager over krænkelser af deres næringsprivilegier og spekulation med fødevarer. Et ældre studie af den norske historiker Steinar Supphellen viser desuden, at initiativet til at oprette et særligt politimesterembede for Trondheim i 1686 kom fra byens borgere og ikke den danske konge, som kun var den bevilgende myndighed.¹⁵

12 Hans Maier: *Die ältere Staats- und Verwaltungslehre*, Neuvied am Rhein 1966, s. 104ff.

13 Citat fra Peter Blickle: "Einführung. Mit den Gemeinden Staat machen", i Peter Blickle (red.): *Gemeinde und Staat im Alten Europa*, München: R. Oldenburg Verlag 1998, s. 1-20, s. 19-20. Rehabilitering af Hans Maier: Peter Blickle: "Gute Policey oder Sozialdisziplinierung?", i T. Stammen, H. Oberreuter, P. Mikat (red.): *Politik – Bildung – Religion. Hans Maier zum 65. Geburtstag*, Paderborn: Schöningh 1996, s. 97-107. Om kommunalismens værdier og "god politi": Peter Blickle: *Kommunalismus*, bind. 1, s. 87-129, bind. 2, s. 214-222, München: Oldenburg Verlag 2000.

14 André Holenstein: *"Gute Policey und lokale Gesellschaft im Staat des Ancien Régime. Das Fallbeispiel der Markgrafschaft Baden(-Durlach)*, Bind 1-2, Tübingen: Bibliotheca academica Verlag 2003; Andrea Iseli: *"Bonne Police". Frühneuzeitliches Verständnis von der guten Ordnung eines Staates in Frankreich*, Epfendorf/Neckar: Bibliotheca academica Verlag: 2003. Se også Jørgen Mührmann-Lund: "Det tidligmoderne politi – socialdisciplinering eller kommunalpolitik?", *Historie* 2009, s. 1-34.

15 Leon Jespersen: "At være, at ville og at have: Træk af luksuslovgivningen i 15-1600-tallet", *Temp* 1, 2010, s. 31-58, s. 46-48; Inge Adriansen (red.): *God skik og orden i Sønderborg – Politiforordningen i 1698*, Sønderborg: Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot 2006, s. 11-13;

Med udgangspunkt i denne forskningsdiskussion vil jeg i det følgende analysere en række sager fra politiforvaltningen i Aalborg under enevælden. Sagerne er udvalgt fra en større undersøgelse ud fra det kriterium, at de indeholder en række interessante problematikker og dilemmaer i forhold til makroteoriene. Formålet med denne mikrohistoriske metode er ikke afverificere en teori og verificere en anden, men at stille nogle spørgsmål til antagelserne i teorierne med henblik på at opnå en dybere forståelse af politiforvaltningens rolle i enevældens politiske kultur.

”TIL INDBYGGERNES NYTTE”

Den i indledningen omtalte politiordning vedrørende ”åernes konservation” synes umiddelbart at være et godt eksempel på enevældig socialdisciplinering. Det var som sagt en resolution udsendt af stiftamtmanden som den enevældige konges repræsentant i Aalborg og i denne resolution blev byens magistrat truet med straf, hvis ikke politiordningen blev håndhævet på behørig vis. Den synes især at være et godt eksempel på, at lokale øvrigheder blev disciplineret som led i opbyggelsen af en centraliseret stat, som Michael Stolleis ser som det centrale i socialdisciplineringen. Hvis politilovgivningen er historikerens eneste kilde, forekommer det ikke urimeligt at tolke den som et mere eller mindre vellykket forsøg på socialdisciplinering. Gentagelsen af ældre forbud, og den strenge formaning til øvrigheden om at håndhæve politilovgivningen, kunne nemlig også tolkes, som om at den socialdisciplinerende virkning udeblev.

Så enkelt synes det imidlertid ikke, hvis man undersøger tilblivelsen og håndhævelsen af sådanne forordninger. I dette tilfælde viser det sig, at magtspillet om ”åernes konservation” var mere kompliceret, end det synes ved første øjekast. Det viser sig nemlig, at initiativet til at skabe mere orden i og omkring Aalborgs åer ikke kom fra den enevældige konge, men fra lokalsamfundet og dets indbyggere.

Som led i den generelle frygt for ildebrande efter Viborg og Københavns brande i 1726 og 1728 havde byen fået opstrammet sit brandberedskab i 1736 med en kongelig konfirmeret brandordning.¹⁶ I den forbindelse klagede overbrandmester Schiønmand i 1739 over, at tømmerstabler langs byens Vesterå hindrede brandsprøjten i at hente vand i dette vandløb. Byens magistrat formanede derfor ejerne til at fjerne deres tømmerstabler, men anført af købmand og kommerceråd Hans Gleerup protesterede ejerne imod, hvad de så som et indgreb i deres råderet over pladserne og bolværkerne foran deres huse, med det argument at de selv måtte bekoste vedligeholdelsen af disse arealer. Et syn ved fire uvildige mænd be-

Steinar Supphellen: *Trondheim politimesterembete under eneveldet 1686-1814*, Trondheim: Tapir Forlag 1986, s. 14-18.

16 LaN, D1-425. Aalborg rådstuearkiv. Aalborg bys brandordning, konfirmeret på Frederiksborg slot 29/10 1736. Brandvæsenet sorterede også under lovområdet ”politien”, jvnfr. forordning om politiens administration af 22/10 1701, 2. post, kap. 11.

kræftede imidlertid, at tømmerbunkerne ikke kun var til hinder for brandsprøjten, men også strømmen til byens Nymølle, da der var udsat pæle til tømmeret i åen. I mellemtiden havde stiftamtmanden desuden udsendt en plakat til fremme for handelen, der forbød borgerne at hindre de handlendes trafik til torvet ved at udlægge tømmer og andet på torve, gader og langs åerne.¹⁷

Ved at lovgive om brugen af gader og pladser foran huse var politiorndningerne med til at indskrænke det private rum og skabe et offentligt rum, som hidtil ikke havde eksisteret.¹⁸ Det skabte til gengæld en interessekonflikt mellem det urbane fællesskab og prominente borgere som Glerup, som den enevældige konge havde ophøjet med en rang af kommerceråd og dermed gjort vanskelig at socialisere.

Det var derfor, at magistraten i 1741 henvendte sig til stiftamtmanden med et forslag til den politivedtægt vedrørende "åernes konservation", der kort efter blev udsendt som en resolution fra stiftamtmandens hånd.¹⁹ Som første punkt blev borgerne pålagt at fjerne deres tømmerbunker. Hvis de ikke gjorde det, skulle magistraten have ret til at bortauktionere tømmeret. Ikke kun fordi det var til hinder for brandsprøjten, men også fordi der var opsat pæle til dem i åerne, som hindrede gennemstrømningen og gjorde det nødvendigt at rense åerne oftere – til byrde for det kommunale budget. Af samme grund skulle det forbydes at bygge vandsteder ved åerne. De borgere, som ikke adlød magistratens formaninger om at reparere misligholdte bolværker, ville af stiftamtmanden blive idømt bøder på 4 rigsdaler (rd.) til byens fattige med dagbøder på 1 rd., så længe de ikke reparerede deres bolværk. Samme bøde ville han idømme dem, som ikke ville fjerne svinestier og "nathuse" med afløb til åerne. De, som smed fejeskarn, ådsler, tarme og andre urenheder i åen, skulle bøde 1 rd. til deling mellem de fattige og angiveren. Her forlod man sig på den indbyrdes sociale kontrol i mangel på en effektiv ordensmagt. Det interessante er, at magistraten faktisk bad stiftamtmanden om at indstille forslaget til kongelig resolution. Det skete dog ikke, formentlig fordi stiftamtmanden ikke har villet forelægge en så ubetydelig og lokal sag for kongen.

At det kommunale styre efterspurgte den enevældige konges autoritet, synes at bekræfte Blickles påstand om, at det var lokalsamfundene, der i afmagt efterspurgte "god politi" af fyrstestaterne og ikke omvendt. Der var også mere tale om

17 LaN, D1-135. Rådstuekopibog 1738-43, s. 283, 298-300, 345 & 347-48: Magistratens anmodning 23/11 1739 til H. Glerup, Christen Jacobsen, Anders Nielsen Eerslef, Peder Kynde, P. Poulsen, Byrge Hansen om at fjerne deres tømmerbunker ved åen inden otte dage med henvisning til klage fra overbrandmester Schiønmand. Kommerceråd Glerups svar på vegne af sig selv og de andre grundejere 2/12 1739 og magistratens ordre 11/12 1739 til Morten Sørensen Hiort, Christen Poulsen Raunstrup, Jens Boller og Axel Møller om at syne tømmerbunkerne. Stiftamtmand Holck til mag. 25/1 1740 om publikation af plakat. Mag. til Glerup m. fl. 1/2 1740 om at fjerne tømmer inden 14 dage med henvisning til syn og stiftamtmandens plakat.

18 Om politiorndningernes skabelse af et offentligt rum, se Andrea Iseli: *Gute Policey. Öffentliche Ordnung in der frühen Neuzeit*, Stuttgart: Verlag Eugen Ulmer 2009, s. 70-83.

19 LaN, D1-135, s. 922-23. Magistraten til stiftamtmand Holck 13/9 1741.

et forsøg på at "konservere" drikkevandet, som var truet af urbaniseringen, end et forsøg på at skabe en ny orden. Når magistraten ikke selv udsendte sådanne politivedtægter i eget navn som tidligere, skyldes det dog også, at enevælden havde underlagt bystyret stiftamtmandenes opsyn.²⁰ Og som sagt kan den nye rangorden, som blev indført i 1671, have undergravet standssamfundets traditionelle magtstruktur.²¹

Det kan synes paradoksalt, at stiftamtmanden truede magistraten med at "stande til rette" for ikke at håndhæve den politiordning, den selv havde bedt om at få udstedt. Måske kan det ses som en bekræftelse af Stolleis' teori om, at den enevældige territorialstat brugte politiordninger til at forøge sin magt i lokalsamfundene. Det er dog for ensidigt kun at se sådanne tiltag til sygdomsbekæmpelse og byplanlægning som "mekanismer og procedurer", der kun skal "sikre magten", som Foucault formulerer det.²² Derimod er det værd at bide mærke i, at magistraten i en intern skrivelse til stiftamtmanden legitimerede sit forslag som værende "til indbyggernes nytte". Det synes at bekræfte Holenstein og Iselis tese om, at lokalsamfundets velfærd fortsatte med at være målet med politiforvaltningen i enevældige stater, også selvom enevælden på den måde sikrede sin autoritet og popularitet i lokalsamfundene.

IMPLEMENTERING

Umiddelbart kunne den gentagne publikation af ældre forbud mod at forurene Aalborgs åer indikere modstand mod en ovenfra kommende socialdisciplinering. Og som nævnt ydede grundejerne langs Vesterå modstand mod skabelsen af et offentligt rum ved at hævde deres private ejendomsret til arealer foran deres huse. En anden modstand kom fra byens skomagerlaug, der i en supplik til stiftamtmanden bad om dispensation fra et forbud i den nye politivedtægt mod at udbløde huder i åerne. Skomagernes argumenter var dels at tørre og kalkede huder ikke forurenede vandet, dels at de frygtede for deres levebrød, da det ville blive alt for dyrt og besværligt at udbløde huderne i kar ved deres gårde. At det var øvrighedens pligt at garantere husstandenes overlevelse, deres "nødtørft" (*Hausnotdurft*), var ifølge Blickle en central del af kommunalismens værdigrundlag.²³ Atter synes enevældens repræsentant i byen ikke at have haft en selvstæn-

20 Eksempel på ældre kommunal politivedtægt af samme type, se D.H. Wulff: "Magistratsvedtægter for Aalborg fra Midten af det sextende Aarhundrede", i *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, 1. række, 2. bind. 1868-69, s. 118. Vedtægt om "Skarnn y aeen" fra 1549.

21 Om forskellen mellem standssamfundet og enevældens rangsamfund, se Peter Henningsen: "Den bestandige maskerade. Standssamfund, rangsamfund og det 18. århundredes honnette kultur", *Historisk Tidsskrift* 101 (2), s. 313-344; Henningsen: *I sansernes vold*, bind 1, s. 303-324.

22 Foucault: *Sikkerhed*, s. 7-30, citat s. 8.

23 Blickle: *Kommunalismus*, bind 1, s. 106-110.

dig mening om sagen eller at have villet gennemtrumfe sin vilje på bekostning af lokale magter. Han indhentede nemlig en betænkning fra magistraten, der var imod at imødekomme skomagernes ansøgning, da uskikken med at udbløde huder i åerne først havde bredt sig de senere år. Dog skulle man tillade dem at tøjre tørre huder til pælene ved Gammel Mølle ved Østerå, "som af gammel tid været i brug", men kalkede huder skulle stadig udblødes i kar med vand, som først måtte hældes i åen om sommeren efter kl. 10 og om vinteren efter kl. 9.²⁴

Dette er et godt eksempel på, hvordan undersætter i enevældige stater kunne udvirke dispensationer fra politilovgivningen, hvilket har fået Achim Landwehr til at foreslå begrebet socialdisciplinering erstattet med betegnelsen "implementering". Dette begreb forudsætter et ønske om at reformere samfundet, men her synes det som sagt snarere at være tale om en reaktion på de uheldige sider ved urbaniseringen, som Hans Maier mente, at politilovgivningen var domineret af. I forlængelse heraf er det interessant, at dispensationen til skomagerne tog udgangspunkt i lokal skik og brug. I forordning om politiens administration af 22. oktober 1701, som primært var rettet mod københavnske forhold, hed det udtrykkeligt, at forordningens bestemmelser kun skulle efterleves i provinsen, "såvidt de med hvert steds tilstand og lejlighed kan overenskomme".²⁵ Dermed adskilte politiforordningerne sig ikke blot fra den almindelige lovgivning ved deres foranderlighed, hvorfor de var udeladt af Danske Lov, men også ved deres lokale karakter.²⁶ Holenstein, der har beskæftiget sig med dette aspekt af politilovene, omtaler dem således som "omstændighedernes normer".²⁷ I dansk sammenhæng er det endvidere interessant, at de foranderlige bylove, der fra 1522 omtales som "politi", tidligere blev betegnet som "vilkår".²⁸

De hidtil omtalte indvendinger mod øvrighedens ordenspolitik synes at indikere folkelig modstand mod "god politi", men de er langt fra repræsentative. Derom vidner en supplik fra 1750, hvor 22 beboere i Slotsgade klagede til magistraten over, at byens kæmner (kasserer) forsømte at håndhæve forbuddet mod lokummer med udløb til vandløbet Peder Barkes Å. Deres argument var, at selv om sådanne "priveter" eller "sekreter" angik "private ting", var de til "væmmelse"

24 LaN, D1-135, s. 939-940. Skomagerlauget til stiftamtmand Holck 11/10 og magistratens erklæring 23/10 1741.

25 Forordning om politiens administration af 22/10 1701, 1. post, § 10.

26 Om grunden til udskillelsen af politilovgivningen fra Danske Lov, se Inger Dübeck: "alt hvis Politien egentlig vedkommer". Forholdet mellem Danske Lov og den såkaldte politiorde", i Ditlev Tamm (red.): *Danske og Norske Lov i 300 år*, København: Jurist og Økonomforbundets Forlag 1983, s. 145-178.

27 André Holenstein: "Die Umstände der Normen – die Normen der Umstände. Policyordnungen im kommunikativen Handeln von Verwaltung under lokaler Gesellschaft im Ancien Régime", i Karl Härter (red.): *Policy und frühneuzeitliche Gesellschaft*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 2000, s. 1-46.

28 Grethe Jacobsen: "Dansk købstadslovgivning i middelalderen", *Historie*, 1991, s. 393-434, om vilkår specifikt, se s. 415-420.

og "vanære" for hele byen. Dertil kom den religiøse begrundelse, at de besudlede det rene vand, skaberen havde forsynet byen med "til indbyggernes renhed og livets ophold".²⁹ Magistraten imødekom straks klagen ved at befale kærneren og fire borgere at registrere de omtalte lokummer og idømme ejerne dagbøder à 4 mark, hvis de ikke fjernede dem inden månedens udgang.³⁰ At denne klage fejlagtigt tilskrives stiftamtmanden i bind 3 af Aalborgs Historie fra 1990 kan ses som udtryk for den ubevidste magt, som forestillingen om den enevældige politistat har haft over danske historikere.³¹

Alt tyder dermed på, at øvrigheden, ved at sørge for "god politi", imødekom et moralsk behov for orden og sikkerhed, og det vel at mærke før 1700-tallets anden halvdel, hvor enevælden ofte fremstilles som mere "opinionsstyret" end før.³² I den optik kunne stiftamtmandens trussel om at retsforfølge magistraten, for ikke at håndhæve den politivedtægt den selv havde foreslået, sagtens ses som en måde at forøge enevældens magt i lokalsamfundet på bekostning af magistraten. Men da der synes at have hersket konsensus om politiordningernes overordnede mål, synes et begreb som socialisering at være en bedre betegnelse for denne udvikling mod et mere velordnet samfund end disciplinering, som antyder, at det primære motiv var magt.

OM POLITIENS ADMINISTRATION

"At politiets fornuftige administration i enhver vel indrettet stat, bør nøje observeres og iagttages, er en sag så klar at vel ingen understå sig samme at disputere". Med disse ord indledtes et forsvarsskrift fra ni spidsborgere, som i 1749 stod tiltalt ved Aalborg politiret for at have forbrudt sig mod sabbatforordningen af 12. marts 1735. Mens de således ikke stillede spørgsmålstejn ved kongens bestræbelser på "at hindre al uorden, usømmelighed, forargelse og alt hvad der kan gøre skår i en retskaffen politi", opponerede de imod måden, politien var blevet administreret på i deres af sag af Aalborgs byfoged og politimester Peder Torper.³³ For mens der herskede konsensus om det overordnede mål med politilovgivningen var måden, hvorpå den skulle håndhæves, nemlig omstridt.

29 Den religiøse begrundelse mod forurening findes også hos samtidige polititeoretikere, som Jean Domat, der i 1697 definerede "la police" som den gode forvaltning af de naturrigdomme, Gud havde forsynet menneskene med, se Iseli, *Bonne Police*, s. 43-46.

30 LaN, D1-137. Rådstuekopibog 1749-60, s. 22. 22 beboere i Slotsgade til magistraten 13/10 og magistratens ordre til kærner Anders Thagaard 17/10 1750.

31 Gert Poulsen og Per Bo Christensen: *Aalborg fra politisk skandale mod økonomisk katastrofe fra 1680 til 1814. Aalborgs Historie 3*, Aalborg: Aalborg Kommune 1990, s. 236.

32 Jens Arup Seip: "Teorien om det opinionsstyrede enevælde", *Historisk Tidsskrift* (Norge) 38, 1958, s. 397-463.

33 LaN, B37-213. Aalborg by og birk samt en del af Fleskum herreds arkiv. Politiprotokol 1742-76. Forsvarsskrift af 20/2 1749 i sagen mod Sr. Holberg, Sr. Naschou, Anders Lodberg, Erich Christensen, Hartvig Musicant, Tobias Naschou, rådmand Juul og løjtnant Krag.

For at forstå denne konflikt om politiens administration er det nødvendigt med et administrationshistorisk tilbageblik. I den danske politilovgivning fra 1500-tallet var det købstædernes borgmestre og rådmænd, der skulle "gøre" politi og "lade det opslå på rådhusdøren med straf derhos", som det hedder i en befaling fra Christian 3. til Aalborgs magistrat fra 1548. Samme befaling definerer målet med denne virksomhed således: "at hver kunne få for et skikkeligt værd, håndværksmands arbejde, og alt andet, som lejes, købes og betales".³⁴ Politi var med andre ord et sæt regler, en ordning, der skulle holde lokalsamfundet forsynet med livsfornödenheder. Endnu i 1641 blev ordet politi defineret som "gemeen Borgerlig Regimente i Kiøbstæderne" i Christen Osterssøn Veylles juridiske ordbog *Glossarium Juridico-Danicum*.

Men i løbet af 1600-tallet tiltog staten sig gradvis den lovgivende magt på politiområdet.³⁵ Det medførte en kompetencestrid med det gamle købstadsstyre. Således klagede Aalborgs magistrat i 1629 over, at Christian 4. havde frataget den retten til med laugsskråer at "at stifte kristelig politi under håndværksfolk".³⁶ I Danske Lov fra 1683 var købstadsmagistraternes rolle reduceret til at "holde god skik og politi" i henhold til en lovet rigspolitiordning, som aldrig kom.³⁷ Et udkast fra en dertil nedsat politikommission viser, at man skelnede mellem politi for rigerne i almindelighed, for landet, for København og før købstæderne i særdeleshed.³⁸

Problemet med at ensrette politilovgivningen blev som sagt løst i den føromtaltte forordning om politiens administration af 22. oktober 1701 med formuleringen om, at dens håndhævelse skulle tilpasses lokale forhold. Forordningen afgrænsede politiens område materielt i 12 kapitler om alt fra helligdagsorden til ulydige tjenestefolk, løsgængere, overdådighed, ulovlig handel, håndværkslaug samt vej-, vand-, brand- og befordringsvæsenet. Behovet for en afgrænsning var opstået, da den første selvstændige politimyndighed blev etableret i 1682 med udnævnelsen af Claus Rasch som politimester for København. I 1683 blev hans myndighed udvidet til at omfatte købstæderne med byfogderne som hans fuldmægtige, selvom Danske Lov samme år bød magistraterne at "holde" politi. Først den 5. september 1691 fik han en instruks med de tolv opgaver, som blev gentaget i politiforordningen fra 1701. Her blev politimesteren i København reduceret til konsulent for byfogderne, som fremover skulle administrere politien under stift-

34 Erik Pontoppidan: *Den Danske Atlas*, bind 5, København: Rosenkilde og Bagger 1969 (1769), s. 116.

35 Om rigspolitilovgivningens udvikling, se Ditlev Tamm: *Gute Sitte*, s. 509-530; Ditlev Tamm: "Nogle træk af dansk politilovgivnings historie", i Ditlev Tamm (red.): *Danmark og Slesvig Holsten*; Karl Härter og Michael Stolleis (red.): *Repertorium*, s. 1-6.

36 Rigsarkivet (herefter RA), Danske Kancelli (herefter DK), B160, 1645. Aalborgs borgerskab til Christian 4. 30/10 1629, § 14.

37 Danske Lov, § 3-4-5.

38 Dübeck: "alt hvis Politien", s. 168-171.

amtmændenes opsyn og i samarbejde med magistraterne.³⁹ Som noget nyt havde politiet ret til at opkræve mindre bøder uden foregående rettergang. I større sager tilfaldt domsmyndigheden stiftamtmandene med undtagelse af i København, hvor der blev nedsat en særlig politiret. I forhold til spørgsmålet om enevældig socialdisciplinering er det interessant, hvordan denne lovgivning om politiets administration blev implementeret i et bysamfund som Aalborg.

I GOD ENIGHED OG HØFLIGHED

Korrespondance fra Rasch til magistraten i Aalborg viser, at bystyret fortsatte med at have en central rolle i kontrollen af handels- og næringslivet. Desuden fungerede den tidligere rådmand Oluf Munkgaard som Raschs "overpolitiinspektør" i årene 1684-85. I kilderne optræder byfoged Laurids Svendsen først som politimesterens fuldmægtig i 1692, hvor han beslaglægger en ulovlig vægt i byens vejerhus på vegne af Rasch. I 1694 fik byfogden en udførlig instruks med 35 punkter, som var baseret på Raschs egen instruks af 5. september 1691 med de 12 politiopgaver, som blev gentaget i 1701-forordningen. Blandt andet fik Svendsen ordre til at omgås "i god enighed og høflighed" med magistraten.⁴⁰

En sag fra 1694 viser, at der herskede forvirring om den summariske procedure i politisager. På det årlige pinsemarked havde byfogden under en fuskerjagt for skomagerlauget konfiskeret et par sko hos en skoflikker, men tabt sagen ved bytinget, hvor han som anklager havde vejet dommersædet for byens kæmner i henhold til gængs akkusatorisk procedure. Da Aalborgs skomagerlaug klagede over dommen til politimester Rasch, fik byfogden en reprimande for at have "forårsaget hans majestæts undersætter unødige trætte, tingsøgning, tid og pengespilde" ved ikke at lade modparten anke sagen til Rasch, som forordning af 19. januar 1692 om proceduren i politisager bød. Herimod havde magistraten det sædvaneretlige argument, at sådan havde man altid gjort i Aalborg, når byfogden var part i sagen.⁴¹ Sagen er interessant, da det enevældige politiets overtagelse af magistratens kontrol med laugene er blevet set som et typisk eksempel på socialdisciplinering, da bystyret skulle være mere indspist med laugene.⁴² I dette tilfælde

39 Om politimyndighedens grundlæggelse, se Henning Koch: "Politimyndighedens oprindelse", *Historisk Tidsskrift*, 1982, s. 27-56; Henrik Stevnsborg: *Politi 1682-2007*, Frederiksborg: Samfundslitteratur 2010, s. 13-28.

40 Raschs korrespondance med magistraten i LaN, D1-121. Aalborg rådstuearkiv. Rådstuekopibog 1679-84, 13/11 1683. LaN-D122. Rådstuekopibog 1684-89, 6/1 & 5/9 1685, 17/9 1687 & 2/3 1689. LaN, D1-123. Rådstuekopibog 1689-1694: 31/8 1689, 29/3, 9/5 & 25/10 1690, 12/10 1691, 2/1, 27/2 & 22/12 1692, 6/3, 27/3, 11/8 & 14/12 1694 (instruks til byfoged Laurids Svendsen). LaN-D1-124. Rådstuekopibog 1694-1702, 22/12 1696, 6/6 1697 og 21/3 1702. Omtale af overpolitiinspektør Munkgaard i LaN, D1-105. Rådstuebog 1676-1697, 25/10 1684 samt LaN-B34. Ålborg byfogeds arkiv. Justitsprotokol 1682-85, 25/10 1684.

41 LaN, D1-124, s. 29-30. Politimester Claus Rasch til magistraten 11/8 med svar af 28/8 1694.

42 Koch: "Politimyndighedens oprindelse", s. 46-53; Stevnsborg: *Politi*, s. 16-17.

optræder Rasch dog snarere som laugets forsvarer over for magistraten, som tog fuskerens parti.

En sag fra 1719 vidner om fortsatte samarbejdsvanskeligheder mellem magistraten og politimesteren, som i henhold til politiforordningen fra 1701 var den daværende byfoged Christen Schmidt med den nye stiftamtmand Gottfried von Pentz som overpolitimester. I modsætning til sine forgængere havde Pentz taget bopæl på Aalborg Slot. I den forbindelse klagede han over den "uforskammede skidenhed af skarn" og de "hæslige døde kreaturer", som borgerne havde smidt på slottets volde og i dets grave. For at løse problemet skulle byfogden i mangel af politibetjente få magistraten til at stille vægtene til rådighed, så de skyldige kunne blive straffet, hvis ikke de fjernede deres møddinger eller vedblev at kaste affald på slottets volde. Et par måneder senere klagede byfogden imidlertid over, at magistraten hverken ville mødes med ham, lade vægterne gøre politiarbejde eller belaste borgerne med udgifter til at fjerne deres affald, når de samtidig var tynget af kongelige skatter. Der var kun råd til at opsætte "nogle poster vedrørende gadernes renholdelse". Her var bystyret tydeligvis på borgerskabets side og i opposition til den enevældige stat. Modviljen mod at samarbejde med byfogden blev begrundet med, at han havde udvist en så "uanstændig conduite", at han næppe kunne tages alvorligt som byfoged eller politimester.⁴³ Christen Schmidt havde nemlig gjort sig dårligt bemærket ved at gå grassat og overfalde vægtene på en række natlige drukture.⁴⁴ Forgæves fortsatte Pentz med at minde magistraten om dens ansvar for holde politi i henhold til Danske Lovs § 3-4-5, men byens gader fortsatte med at være fyldte af skarn og løsgående svin, som også ødelagde slottets have.⁴⁵

I 1721 klagede stiftamtmanden til kongen over, at magistraten i Schmidts fravær havde ladet en konstitueret byfoged og nogle vægtene forbyde nogle jøder at handle i byen under det årlige pinsemarked. Og det til trods for at Pentz som øverste politimyndighed i byen havde tilladt det – i henhold til sædvanen vel at mærke. Fra 1721 findes et svar fra Københavns politimester Johan Bartram Ernst på en henvendelse fra Pentz, som viser, at stiftamtmanden var i tvivl om, hvorvidt forordningen om politiets administration fra 1701 gjaldt i Aalborg. Det slog Ernst imidlertid fast, at den gjorde, og at det i henhold til samme ikke var magistraten, men stiftamtændene og by-, herreds- og birkefogderne, der skulle holde politi. Når forordningen omtalte renholdelsen af hovedstadens kanaler og søer, betød

43 LaN, D1-128. Rådstuekopibog 1717-1720, s. 663-665. Stiftamtmand Pentz til magistraten 21/7 1719. LaN, B.OD-382. Aalborg Stiftamts arkiv 1714-1793. Blandede sager. Byfoged Christen Schmidts klage over magistraten til Pentz 22/9 1719 og magistratens svar på Pentz' og Schmidts klager 7/8 og 25/9 1719.

44 LaN, D1-107. Rådstuebog 1710-1725. Aalborgs 8 vægtene til mag. 20/1 1719.

45 LaN, D1-167. Ålborg rådstuearkiv. Indk. breve vedr. politi 1667-1769. Pentz til magistraten 21/11 1721. Se også Viggo Petersen: "Gadeliv i Aalborg – i åløbenes tid", *Aalborgbogen* 1997, s. 81-84.

det, at Aalborg og andre købstæders åer skulle "konserveres" på samme måde. Ligeledes kunne bødeforlæggene i forordning af 25. april 1702 om gadernes stenkister og brolægning i København anvendes, når aalborgenserne ikke vedligeholdt gaderne ud for deres huse. Ligesom forordning om politiets administration fra 1701, som mest rettede sig mod København, kunne denne forordning også bruges som forbillede for andre købstæder. I mangel af politibetjente skulle byfogden lade "inkvirere" ved "andre mænd", hvis vidnesbyrd kunne danne grundlag for stiftamtmandens domsafsigelser. I politisager kunne vidnerne stævnes aftenen før og prokuratorer var ikke tilladte. Ernsts begrundelse for den hurtigere procedure i politisager var, at de var "af liden importance".⁴⁶

I 1729 endte konflikten mellem Christen Schmidt og magistraten med, at byfogden blev afsat for at have taget parti for en flok oprørske håndværkere, der beskyldte magistraten for underslæb.⁴⁷ Under hans efterfølger Laurits Ilstorph kom der mere skik på byens politi. Da den nye byfoged foreslog at opstille nogle skilte mod forprang med sild i byens åer, slog den daværende stiftamtmand Christen Reitzer fast, at selvom byfogden var politimester, burde magistraten sige god for lokale politiforanstaltninger og "helst når herpå følger stiftamtmandens resolution". I dette tilfælde sagde bystyret som forvalter af byens skatter og indehaver af budgetmagten nej til at bekoste de foreslåede skilte.⁴⁸ Så selvom enevælden havde tiltaget sig den lovgivende og udøvende politimyndighed, fortsatte magistraten som bevillende myndighed med at have stor indflydelse på politiforvaltningen.

POLITIINKVISITION

I 1730 gik magistraten med til at bevilge løn til to politibetjente til at "inkvirere", om folk arbejdede, gik på værtshus eller på anden måde vanhelligede sabbatten i henhold til den pietistiske sabbatforordning, der blev udsendt den 21. april dette år. Da forordningen blev tilbagekaldt året efter, blev ordningen først gjort permanent med udsendelsen af en næsten enslydende sabbatforordning den 12. marts 1735.⁴⁹ Hermed havde Aalborg fået et politi i den moderne betydning som en ordensmagt, men kun til at patruljere i byens gader aftenerne før helligdagene efter kl. 21 og på selve helligdagene under gudstjenesterne og efter kl. 22. I 1742 blev der desuden ansat en politifuldmægtig som offentlig anmelder og anklager i po-

46 LaN, B.OD-97. Ålborghus m. fl. amter. Breve fra politi- og kommercekollegiet 1715-28. Politimester H. B. Ernst til Pentz, København 11/11 1721. En lignende definition af politisager giver Montesquieu i Lovenes ånd fra 1749, 26. bog, kap. 24, citeret i originalsproget i Tamm: *Gute Sitte*, s. 509: "Les matières de police sont des choses de chaque instant, et où il s'agit ordinaire de peu..."

47 Poulsen og Christensen: *Aalborgs Historie* 3, s. 13-51.

48 LaN, D1-132. Rådstuekopibog 1729-1731, s. 479, 868-69. Ilstorph til stiftamtmand Reitzer 1/8 og magistratens svar 12/8 1730.

49 Forordningerne af 21/4 1730, 19/1 1731 & 12/3 1735. LaN, D1-134. Rådstuekopibog 1734-1738, s. 420-422. Ilstorph til stiftamtmand Reventlov 10/10 1735 med ekstrakt af Ilstorps forslag og stiftamtmand Reitzers resolution af 17/5 1730.

litiretten, hvor byfogden blev dommer. I forordning af 25. april 1741 og reskript af 6. april 1742 overgik domsmyndigheden i politisager nemlig fra amtmændene til magistraten eller byfogderne i købstæderne. Med henvisning til reskriptet fra 1742 blev politisagerne fremover indført i en separat protokol, selvom det allerede var påbudt i 1701-forordningen.⁵⁰

Det nye politis inkvisitoriske fremgangsmåde oprørte borgerne. Hørte betjentene støj fra arbejde eller festligt lag i et hus, bankede de på og foretog en husundersøgelse, hvis folk da ville lade dem komme ind. I mange tilfælde fik betjentene bank eller skældud under deres "politigang". I sagerne om vold mod politiet blev betjentene til gengæld beskyldt for at kræve bestikkelse i form af brændevin mod ikke at angive folk for helligbrøde. De, som blev angivet, kunne betale deres bøder til byfogden med det samme, og nægtede de, blev de stævnet af politifuldmægtigen til politiretten, hvor byfogden var dommer. Her gav den summarisk-inkvisitoriske procedure anledning til adskillige protester som det førnævnte indlæg fra 1749.

I denne sag havde politifuldmægtig Jakob Bragnetz og politibetjentene Fridrich Bendixen og Lars Olufsen angivet købmand Mathias Holberg og 11 fornemme gæster ved et "assemblée" hos ham. Deres helligbrøde bestod i at drikke rødvin, spille billard og lade stadsmusikanten spille violin efter kl. 21 aftenen før den 10. februar, som var helligdagen Taksigelsesfesten, hvor Gud skulle takkes for sejren over svenskerne i 1659. I stedet for at møde op i politiretten lod de indlevere et fælles indlæg, hvor de klagede over den daværende byfoged Peder Torpers måde at forvalte politien på. Indlægget var præget af den traditionelle akkusatoriske retsopfattelse, hvor parterne i en retssag ansås som ligestillede og det bedste forsvar var et angreb. I den akkusatoriske procesform begrænsede dommerens rolle sig til at bedømme de beviser, parterne havde fremskaffet. Politiretten derimod var kendetegnet ved den inkvisitoriske procesform, hvor dommeren også skulle

50 Forordning af 25/8 1741 om land og forprang bød at påtale disse sager som politisager, men at proceduren i politisager fremover skulle være den samme som i konsumtionssager i henhold til forordning 31/12 1700, kap. 11, art. 10, hvor magistraten eller byfogderne i købstæderne skulle dømme og ikke amtmændene som i 1701-forordningen. Reskriptet af 6/4 1742 gentog dette, men bød amtmændene fortsat at have opsyn med politien. Den uklare formulering om, at magistraten eller byfogderne skulle være dommere, gav anledning til en kompetencestrid mellem byfogden og magistraten i Odense, som faldt ud til magistratens fordel i reskript af 22/8 1760. Om denne strid, se Pernille Ulla Knudsen: *Lovkyndighed & vederhæftighed. Sjællandske byfogder 1682-1801*, København: Jurist-Økonomforbundets Forlag 2001, s. 208-212. I Aalborg overtog magistraten domsmyndigheden i politiretten i 1775.

LaN, B37-49. Aalborg byfoged, justitsprotokol 1738-1745. Lorentz Hoose aflægger ed som politifuldmægtig 26/2 1742. LaN, B37-213. Politiprotokol autoriseret af stiftamtmand von Holck 28/4 1742 i henhold til reskript af 6/4 1742. Forordning om politiets administration af 22/10 1701, 1. post, § 6 om politimesters pligt til at holde protokol.

søge at opklare sagen ved at forhøre vidnerne. I Danmark var denne procesform ny i 1700-tallet, hvor den gradvist blev indført i politi- og straffesager.⁵¹

Dette forklarer de anklagede borgeres reaktion. De udtrykte nemlig betænkelighed ved den manglende adskillelse af den anklagende og dømmende myndighed – uden nødvendigvis at være bekendt med Montesquieus teori om magtens tredeling i Lovenes Ånd fra 1748. Således ville de have byfogden udspurgt, om han ikke selv gik politi den aften og havde en økonomisk interesse i at se de anklagede dømt, da han ifølge 1701-forordningen skulle have en tredjedel af bøderne. Desuden ville de vide, hvorfor amtsforvalter Holmer, by- og rådstueskriver Sevel og købmand Gregers Hübertz ikke var stævnet, da 1701-forordningen understregede, at den skulle håndhæves ”uden persons anseelse”. I en påskrift protesterede disse tre også over forskelsbehandlingen, da det kunne se ud, som om de havde givet byfogden ”stikkepenge”. Politifuldmægtigen kunne dog oplyse, at de havde betalt deres bøder med det samme, hvorfor de var blevet forskånet for at blive nævnt i sagen.⁵²

En anden anke i denne og andre sager, hvor byens elite stod anklaget for heliogrøde, var, at politiet burde lade ”honnerte” borgere i fred, da de forstod at opføre sig mere ”skikkeligt” end pøblen.⁵³ I 1744 blev politibetjentene under en inkvisition i et værtshus skældt ud for at genere honnerte folk af billedhugger Peter Rousell, som opfordrede dem til i stedet at søge ”i liderlige kipper og huse”.⁵⁴ I 1749 gik det galt for byfoged Peder Torper, da han stævnedes et honnet selskab af unge mænd og kvinder for at have fejret den senere Christian 7.’s fødsel en onsdag aften efter kl. 10. I en klage til kongen besværede de sig nemlig over at blive behandlet som et ”ryggesløst compagnie”, da 1701-forordningens bestemmelse om nattesæde på hverdagsaftener specifikt rettede sig mod ”ryggesløse folk og løsgængere”. Sagen endte da også med, at byfogden fik en kongelig reprimande for at have udskældt selskabet for kanaler og truet dem med sin kårde.⁵⁵

Alt dette ordnede sig, da Niels Hansen Fuglede blev udnævnt til ny byfoged i 1752. I sin håndhævelse af sabbatornningen koncentrerede han sig om ”ordinaire folk” som ”håndværksbursere, tjenestefolk og søfolk, fra hvilke mest gemen-

51 Om akkusatorisk og inkvisitorisk proces, se Karl Peder Pedersen: *Straffeprocessen i enevældens Danmark*, http://www.academia.edu/1551115/Straffeprocessen_i_enevaeldens_Danmark (24.02.2014); Knudsen: *Lovkyndighed & vederhæftighed*, s. 285-290.

52 LaN, B37-213. Afskrift af indlæg af 20/2 efter dom af 7/3 1749.

53 Om 1700-tallets ”honnerte” kultur, se Henningsen: ”Den bestandige maskerade”, s. 313-343; Henningsen: *I sansernes vold*, bind 1, s. 325-355.

54 LaN, B37-213. Afskrift af Jens Peter Jensens indlæg 6/4 1744.

55 Ds. LaN, B37-213. Forhør 5 & 7/3 1749. LaN, B.OD-31. Schrøder & 11 andre til kongen 13/3 1749. RA, DK, D28-11. Jyske Tegnelser 1746-1750, s 305 & 326. Fr. 5 til stiftamtmand Holck 5/5 1749.

skab, forargelse og forførelse kunne flyde og ventes".⁵⁶ At politiet først og fremmest skulle holde "de nedrige klasser" i ave gav den københavnske politimester Vilhelm Bornemann også udtryk for i 1772.⁵⁷ Med sådanne udsagn forekommer det nærliggende at se politiets inkquisitioner på helligdagene som et socialdisciplinerende tiltag til at skabe en økonomisk og militært stærk stat, hvor gudsfrygt, orden og flid var i højsædet. Men de kunne også tolkes som udtryk for en asynkron civilisationsproces, hvor en mere og mere selvdisciplineret elite følte et stigende ubehag ved og angst for byernes "pøbel".⁵⁸ Det, at politiet kun patruljerede i byerne og på helligdagene, tyder netop på, at der mere var tale om en reaktion på en urbaniserings- og sekulariseringsproces end et forsøg på at skabe et moderne, selvdisciplineret menneske.⁵⁹

POLITIETS URBANE KARAKTER

I forbindelse med tiltrædelsen af Niels Fuglede som ny byfoged i 1752 gik Aalborgs magistrat med til at øge bevillingen til politiet fra 20 til 100 rd. Til gengæld skulle Fuglede som politimester håndhæve en magistratsvedtægt om byens "partikulære" politi. Ud over at holde opsyn med renholdelsen af gader og åer, skulle han især bekæmpe det udbredte forprang, den spekulative handel med livsfornödenheder uden for byens port med videresalg for øje. Samme emner var også genstanden for en samling aalborgensiske magistratsvedtægter fra midten af 1500-tallet, som skulle "fordre og forbedre" "god politi" i byen. De bestod nemlig primært af en række konkurrencebegrænsende bestemmelser såsom pristakster på levnedsmidler og tjenesteydelser samt forbud mod forprang, forkøb og krejleri med sild.⁶⁰

56 LaN, B.OD-115. Aalborg stiftamts arkiv 1714-1793. Indkomne breve vedrørende Aalborg købstad. Byfoged Niels Fuglede til stiftamtmand Holck om klage over politiet fra værtshusholderske Maren Nielsdatter 23/11 1753.

57 Stevnsborg: *Politi*, s. 27.

58 Norbert Elias' værk om civilisationsprocessen fra 1939 beskæftiger sig udelukkende med forfinelsen af elitens adfærd i den tidligmoderne periode. Teorien er senere udbygget af Robert Muchembled, som lægger vægt på, at processen skabte en kulturkløft mellem elite og folk og mellem land og by. I Danmark har Peter Henningsen har dokumenteret den udbredte foragt for bondestanden. Ifølge Muchembled rettede foragten sig i slutningen af 1700-tallet i stigende grad mod byernes pøbel i takt med romantiseringen af den forhen så foragtede bondealmue. Robert Muchembled: *Die Erfindung des modernen Menschen*, Hamburg: Rowholt Verlag 1990, om stigende spændinger mellem eliten og pøblen i 1700-tallets byer, se s. 176ff. samt Henningsen: *I sansernes vold*.

59 Oprindelig skulle præsten og sognehjælperne håndhæve helligdagslovgivningen, jfr. kirketugtsforordningen af 27/3 1629, § 8, i V. A. Secher (red.): *Corpus Constitutionem Daniæ. Forordninger, Recesser og andre Kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende*, bind 4, København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie 1897, s. 453-454.

60 Daniel Høfding Wulff: "Magistratsvedtægter for Aalborg fra Midten af det sextende Aarhundrede", *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, 1 række, 2 bind, 1868-1869, s. 113-166. Om de forskellige former for ulovlig handel, se Orla Vestergaard: "Forkøb, landkøb og forprang i middelalderlig dansk handelslovgivning", i Tage E. Christiansen m.fl. (red.):

Ifølge en ældre fremstilling af Christiania/Oslos politis historie var beskyttelsen af købstadsborgernes næringsprivilegier den væsentligste opgave for 1700-tallets politi. I 1686 ansøgte Trondheims borgere da også kongen om at få en politimester som i København – ikke som et middel til socialdisciplinering, men for at fremme byens handel ved at bekæmpe den udbredte for- og landprang i byens omegn.⁶¹

At ”god politi” primært vedrørte byernes interesser er et overset aspekt i den hidtidige forskning, der har fokuseret på politiets rolle i dannelsen af den tidligmoderne territorialstat. Foucault er den, der har mest øje for politiets urbane karakter, men herfra slutter han fejlagtigt, at staten ønskede at urbanisere territoriet, fordi der var så fejlfrit politistyrede byer.⁶² For i realiteten synes forbuddene mod handel og håndværk på landet at have været forsøg på at hindre en sådan udvikling. Kongen havde nemlig en interesse i at beskytte købstædernes næringsprivilegier, da det kun lod sig gøre at afkræve skatter og afgifter af handelen inden for et afgrænset område. Af samme grund skulle politiet stimulere byerhvervene ved at gøre bylivet så attraktivt som muligt. Som sagt havde Christian 3. i 1548 befalet Aalborgs magistrat at ”gøre politi”, så alt, der kunne købes for penge, kunne fås til ”skikkeligt værd”. Bestræbelsen på at sikre alle byens indbyggere gode og billige livsfornødenheder kom ofte i konflikt med laugenes partikulære interesser. For det enkelte laug var ”god politi” lig med beskyttelse af medlemmernes næringsprivilegier, men i myndighedernes øjne afhang dette af, om de opfyldte deres forpligtelser overfor forsyningssikkerheden.

Det viser en sag fra 1685 om politiets konfiskation af tre ”nødkroppe” (slagtede okser), som nogle fæstebønder fra Nørresundby havde forsøgt at sælge i Aalborg. Politimester Claus Raschs fuldmægtig i Aalborg, Oluf Munkgaard, havde frataget dem kødet med den begrundelse, at Aalborgs slagterlaug havde eneret på at sælge kød i byen, og at kroppene vejede mindre end 18 lispund, hvilket var i strid med de kongelige laugsartikler for slagterne af 5. maj 1683. Loven forbød andre end borgere og medlemmer af Københavns slagterlaug at ernære sig som slagtere i hovedstaden, som laugene til gengæld skulle forsyne med alle slags kød – i dertil indrettede boder, til bestemte priser og i bestemte mål. Således måtte slagterne ikke sælge kød fra en okse eller ”nød”, hvis slagtede krop vejede mindre end 18 lispund. En dertil nedsat politikommission havde udarbejdet denne og andre nye laugsartikler som erstatning for lokale laugsskråer, som var vedtaget af laugene selv eller købstædernes magistrater. Selvom fortalen til laugsartiklerne

Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christiansen, København: Munksgaard 1966, s. 333-375.

61 Paul Holmsen: *Kristianias politis historie 1624-1884*, Kristiania: Fabritius 1884, s. 1; Steinar Supphellen: *Trondheim Politimesterembete under eneveldet 1686-1814*, Oslo: Tapir 1986, s. 14ff.

62 Foucault: *Sikkerhed*, s. 364-365. Jfr. Mikkel Jarle Christensen: ”At urbanisere og policere er det samme”, *Polithistorisk Tidsskrift*, 2008, s. 61-95.

sagde, at de skulle gælde såvel i København som i resten af Danmark-Norge, bibeholdt slagterlaugets artikler politikordningens lokale præg ved kun at omtale københavnske forhold.⁶³

EFTER LANDETS BESKAFFENHED

At københavnske regler ikke passede til forholdene i Nørrejylland var netop hovedanken i en klage over politiets fremfærd i denne sag, som Niels Jespersen på vegne af sine fæstere i Nørresundby indsendte til politikommissionen den 7. februar 1685.⁶⁴ Her henviste Jespersen til forordning af 24. februar 1683, der opfordrede undersåtterne til at indsende supplikker til kongen eller politikommissionen, hvis man fandt de nye politiforordninger uklare eller uhensigtsmæssige. Ifølge fortalen ønskede Christian 5. nemlig ikke "at betage nogen af Vores kære og tro undersåtters billig næring og indkomst", da formålet med politilovgivningen var at sikre rigets fortsatte "flor og velstand."⁶⁵ Selvom Danske Lov forbød enhver fri debat om politiet i de trykte medier, bekræfter denne opfordring til feedback, at meningen med politilovgivningen ikke var at undertrykke befolkningen, men at man så undersåtternes velfærd som en forudsætning for kongens magt.⁶⁶ Det bekræftes også af forløbet i denne sag.

I skrivelsen anførte Jespersen først den gængse klage over politiets summariske administration, nemlig at politifuldmægtig Oluf Munkgaard havde givet en del af det beslaglagte kød til de fattige og hjemført resten til sit hus "uden nogen dom eller given sag". Herefter fremførte han syv argumenter for, at Nørresundbys slagtere burde have ret til at sælge deres kød i Aalborg, og seks argumenter for at det burde være tilladt at sælge kød fra okser, som vejede mindre end 18 lispund. Argumenterne havde alle det til fælles, at de tog udgangspunkt i lokale omstændigheder.

63 Slagterlaugets artikler af 5/5 1683 (i Schous Forordninger).

64 Afskrift af Jespersens skrivelse og øvrige kilder i sagen er vedlagt som afskrifter i en sag fra 1773, hvor Aalborgs slagtere atter klagede over konkurrencen fra Nørresundbys slagtere. LaN, B.OD-205. Aalborg stiftamts arkiv 1714-1793. Indkomne breve vedrørende Aalborg købstad 1773-1776. Aalborgs syv slagtere til stiftamtmand von Osten 10/6 samt erklæring fra magistraten 28/6 1773 med afskrifter af 1) Magistratens bekendtgørelse af 9/8 1661, 2) Dr. Niels Jespersens klage til politikommissionen 7/2 1685, 3) Aalborg magistrats erklæring 31/3 1685 & politikommissionens resolution 6/3 1686. Akterne er desuden publiceret i D. H. Wulff: "Bidrag til Aalborg Bys Historie", *Jyske Samlinger*, række 2, bind 3 (1891-93), s. 442-448.

65 Forordning af 24/2 1683 er ikke gengivet i sin fulde længde i Schous Forordninger og er her derfor citeret fra *Kongel. Forordninger Og Aabne Breve ... som ... Kong Christian den Femte, Fra sin Kongelige Regierings Tiltrædelse udi Begyndelsen af Aaret 1670 indtil den Danske Lovs Publication 1683 paa Prent haver ladet udgaae ...*, København: Sal. Cancellie-Raad Wielandts Bogtrykkerie 1737.

66 Forbud mod at udgive noget vedrørende politiet på tryk, uden at det har været censureret, se Danske Lov, § 2-21-2.

Blandt argumenterne i første kategori var, at Nørresundby ikke var en almindelig landsby, men havde status af flække og som sådan svarede konsumtion og andre afgifter til kongen. Indbyggerne betjente overfarten til Aalborg som færgefæstere og svarede en afgift til bytinget. Der var dermed en tydelig kobling mellem næringsret og ydelse af kongelige skatter. Dertil kom det sædvaneretlige argument, at "af alders tid" havde fem slagtere fra Nørresundby haft kongelig bevilling til at sælge deres kød på en af magistraten anvist markedsplads og for en årlig afgift. Bevillingen havde de forrige godsejere mistet under Svenskekrigene, men en vedhæftet afskrift fra Aalborgs tingbog viste, at den var blevet fornyet i 1661. Udover det målrationelle argument at slagteriet var gavnligt for Aalborg, havde Jespersen desuden den legalistiske anke, at de kongelige laugsartikler for slagterne ikke kunne gælde i Aalborg, så længe de ikke var blevet bekendtgjort i byen og der således ikke var noget anordnet slagterlaug i byen.⁶⁷

Jespersens indvendinger mod forbuddet mod at sælge kød fra okser, der vejede mindre end 18 lispund i slagtet tilstand, tog udgangspunkt i den lokale landøkonomi, som han fremhævede som værende mere vigtig for kongens intrader end nogle aalborgensiske slagteres vilkår. Hans første argument var, at før marts var det ikke til at opdrive staldøksen, som var kvæg, der blev opfedet i løbet af vinteren. Og heraf kunne kun udtjente kreaturer fås for "bedre køb", så slagterne ikke tabte penge på at sælge kødet til de takster, som magistraten satte på kød ud fra moralske kriterier om rimelig pris. Før den tid var kød fra staldøksen så dyrt, at Aalborgs fattige borgere ikke ville have råd til det i modsætning til København, hvor det kunne afsættes til hoffet, embedsmændene og de fremmede gesandter. Som Jespersen forklarede, var husholdningen "her i landet" anderledes end på Sjælland, da nordjyske borgere og bønder levede mere af saltet og røget kød og især saltede og tørrede fisk "efter landets beskaffenhed". I forhold til Sjælland var der heller ikke andre steder at afsætte kødet fra små kreaturer end i Aalborg, da de andre nordjyske købstæder var så små og fattige, at her ville kødet slet ikke kunne sælges. Endelig ville det gå ud over eksporten af øksen til Tyskland og de kongelige toldindtægter herfra, hvis det opfedede kvæg skulle sælges i købstæderne "for godt køb", dvs. til den fastsatte takst. De tyske opkøbere ville nemlig byde mindre for kvæget, når de fik nys om den lokale markedspris, hvorved slagterne ville blive ruineret og bønderne miste indtægter fra kvægvælen, som var vigtigere i Jylland end på Sjælland "formedelst vidtløftigere engbund og græsning".

67 Der kunne stilles spørgsmålstegn ved en politiforordnings gyldighed, hvis den ikke var publiceret ved opslag af trykte plakater og oplæsning i diverse offentlige fora. Se herom i Karl Härter: *Policey und Straffjustiz in Kurmainz. Gesetzgebung, Normdurchsetzung und Sozialkontrolle im frühneuzeitlichen Territorialstaat*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 2005, s. 221ff.

MORAL OG POLITIK

Jespersens argumenter skal ikke ses som en fortale for liberalisering, men bundede i et moralsk syn på samfundsøkonomien, hvor det var øvrighedens rolle at regulere markedsøkonomien på en så balanceret måde, så ingen led nød.⁶⁸ Således endte Jespersen med en appel til politikkommissionens om at have "kristelig medlidenhed" med sine fæstere, der ikke kunne "subsistere" uden handelen i Aalborg. Dog med den politisk økonomiske sløjfe, at den fattiges hjælp kun var et middel til at nå målet med "politiets indrettelse", som var "hans kongelige Majestæts interesses forbedring".

Denne klage sendte politikkommissionen til Aalborgs magistrats erklæring, som den myndighed med det største lokalkendskab. Magistraten bekræftede, at "i rum tid" havde fem-seks slagtere fra Nørresundby haft ret til at sælge kød i Aalborg mod at betale en årlig afgift til byen for leje af et stade. Magistraten gav desuden Niels Jespersen ret i, at de nye laugsartikler ikke kunne anses som gældende ret i Aalborg, når politifuldmægtigen ikke havde ladet dem bekendtgøre, og når byens slagtere havde vægret sig imod at stifte et laug i henhold til artiklerne af frygt for ikke at kunne leve op til forpligtelserne om at forsyne byen med godt og billigt kød. Og selvom de for nylig havde stiftet et laug, mente magistraten, at slagterne fra Nørresundby burde beholde deres privilegium af hensyn til Aalborgs fattige, da de plejede at give "bedre køb" end byens egne slagtere. Argumentationen viser, at beskyttelsen af laugenes privilegier blev anset som et middel til at holde byens fattige lønarbejdere forsynet med livsfornödenheder. De laugsorganiserede borgere kunne kun forvente, at politiet forsvarede deres privilegier, hvis de kunne forsyne markedet med billige varer.

Af Jespersens klage fremgår det, at han ikke havde fået svar på en tidligere klage til politimester Rasch, som formentlig også er blevet hørt i sagen. Der gik nemlig næsten et år, før politikkommissionen afgjorde sagen i 1686. Resolutionen, som må repræsentere den enevældige politiadministrations synspunkt, er interessant, da den ikke søgte at ensarte den lokale politiforvaltning med de territoriale

68 Begrebet "moral economy" blev udviklet af den engelske socialhistoriker E.P. Thompson i 1971 som betegnelse for den norm, som motiverede den engelske underklasses protestaktioner mod prisstigninger på brød og andre levnedsmidler i 1700-tallet. E.P. Thompson: "The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century", *Past and Present* 50, 1971, s. 36-136. Om principperne bag politiets regulering af handelen med korn og mel i 1700-tallets Paris, se Steven L. Kaplan: *Provisioning Paris. Merchants and Millers in the Grain and Flour Trade during the Eighteenth Century*, Ithaca and London: Cornell University Press 1984. Om moralsk-økonomiske normer og regulering i 1700-tallets Danmark, se Peter Henningsen: "Ukristelig vindsyge. Handelsetik og moralsk økonomi i Danmark og Vesteuropa, ca. 1200-1800 – et bidrag til det førmoderne forretningslivs kulturhistorie", *Fortid og Nutid*, 2008, s. 279-307; Peter Henningsen: "Egennyttens og det fælles bedste. Moral og spekulation i 1700-tallets København", i Peter Henningsen og Nete Balslev Wingender (red.): "Store forventninger – moral og økonomi i 1700-tallets København", *København. Kultur og Historie* 2010, s. 79-105.

politinormer, politikommissionen selv havde udarbejdet. Derimod gav kommissionen Jespersen medhold i sin klage ud fra det sædvaneretlige argument, at folketene fra Nørresundby havde været tilladt at sælge kød i Aalborg "af Arilds Tid og i Mandsminde" samt det politisk økonomiske argument, at en konsumptionspligtig flække burde tilstås en begrænset næringsfrihed. Dermed underkendte kommissionen de laugsartikler, den selv havde udarbejdet, ud fra hensynet til lokale omstændigheder. Kommissionen reflekterede dog ikke over Jespersens landboøkonomiske betragtninger om øksenhandelen eller forsyningen af Aalborg med billigt kød, som var centralt i magistratens argumentation. For slagterlauget og den lokale politimand, Oluf Munkgaard, var det imidlertid selvfølgelig, at politiet primært skulle beskytte de laugsorganiserede købstadsborgeres privilegier.

URBANISERING?

Sagen er et godt eksempel på, at politiet primært berørte de privilegerede byer og deres indbyggers velfærd i den tidlige merkantilisme, hvor byernes næringsliv blev set som den vigtigste kilde til kongelige intrader. Som nævnt blev ordet politi defineret som "borgerligt regimente" i købstæderne i 1641, men i Matthias Moths ordbog fra ca. 1700 er definitionen udvidet til at omfatte "det, at alting går ordentlig, skikkelig og vel til i et rige eller en stad". I daglig tale forstod de fleste mennesker dog stadig politi som en bys regering og gode orden.⁶⁹

Først i 1700-tallets anden halvdel kom interessen for landboøkonomi og de store landboreformer med bl.a. stavnsbåndets ophævelse, som i 1788 indskrænkede godsejernes myndighed over deres fæstere. En indirekte følge af dette tab af autoritet var en bølge af hoveristrejker, som fik en flok jyske godsejere til at klage over reformerne i 1790. Den aarhusianske stiftamtmand Høegh Guldberg var også bekymret og skrev samme år, at reformerne burde stå ved magt, men da bønderne havde fået status som frie borgere, burde de være underlagt en politimyndighed.⁷⁰ I 1791 kom således en række landpolitiforordninger om orden ved hoveriet, tjenestefolk og sognefogeder.⁷¹

Forløbet er et fint eksempel på, at politilovgivningen på den ene side forudsatte en fri markedsøkonomi, og på den anden side søgte at bevare den gamle samfundsorden. I dette tilfælde skulle politiet understøtte husbondernes myn-

69 <http://mothsordbog.dk/ordbog?query=politi>. Citeret 22.10.2014. Om den almindelige forståelse af politi som regering af byer, se Nicolas Delamare: *Traité de la Police*, bind 1, Amsterdam 1729, s. 2 og Alan Williams: *The Police of Paris*, Baton Rouge and London: Louisiana State University Press 1979, s. 8-9.

70 Karl Peder Pedersen: *Enevældens amtmænd. Danske amtmænds rolle og funktion i enevældens forvaltning 1660-1848*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1998, s. 272.

71 Claus Bjørn: "Den jyske proprietærfejde", *Historie*, 1979, s. 1-70.

dighed og landsbyfællesskabet, som begge var truet af landboreformerne.⁷² Deraf kan udledes, at politi var en måde at styre frie borgere, at afværge de farlige følger af urbaniseringen, hvorfor denne magtteknologi først blev udviklet i byerne og bredte sig på landet i takt med, at feudale og kommunale bånd blev løsere.⁷³ Disse tiltag for at bevare en overleveret standsmæssig og kommunal orden kan ikke tolkes som et forsøg på at modernisere eller urbanisere territoriet. Samtidig hang de dog, som i dette tilfælde, sammen med de foregående landboreformer, hvor staten søgte at øge beskatningsgrundlaget ved at modernisere landøkonomien. Landpolitiet skulle ikke hæmme den udvikling, men sørge for, at den ikke løb løbsk.

Der var heller ikke tale om en harmonisering, for forordning om beskikkelse af sognefogeder af 16. november 1791 foreskrev, at udover de generelle retningslinjer skulle amtmændene udarbejde instrukser til de nye sognefogeder "efter ethvert steds særdeles omstændigheder."⁷⁴ I Aalborg stift udarbejdede stiftamtmand Levetzau en fælles instruks for sine sognefogeder på baggrund af feedback fra stiftets herreds- og birkefogder. Instruksen indeholdt en opfordring til at befordre "arbejde og flittighed" i sognet, som kan betegnes som socialdisciplinerende og som er typisk for reformabsolutismen. Men langt de fleste punkter vedrørte opretholdelsen af den bestående orden såsom opsyn med helligdagsuordner, tjenestefolk, brandsikkerhed og ulovlige næringer for landboer som det udbredte hjemmebrænderi.⁷⁵

KONKLUSION

Den tidligmoderne politilovgivning er blevet tolket som et mere eller mindre vellykket forsøg på socialdisciplinering på grund af dens autoritære retorik med gentagne trusler om straf for forskellige uordner og manglende håndhævelse af forordningerne. Denne proces skulle have nået sit højdepunkt under absolutismen, hvor kongemagten i højere grad end tidligere skulle have søgt at disciplinere undersåtterne og modernisere samfundet ved at harmonisere politilovgivningen og ensrette dens forvaltning i bestræbelsen på at skabe en økonomisk og militært stærk stat. Den danske enevældes nedsættelse af en lovgivende politikommission til at ensrette politilovgivningen og skabelse af en selvstændig politimyndighed

72 Om politirettens understøttelse af "husbondretten", se Anette Faye Jacobsen: *Husbondret. Rettighedskulturer i Danmark 1750-1820*, København: Museum Tusulaums Forlag 2008, s. 93-109, 153-186.

73 Af samme grund fik de schweiziske kantonen allerede en politilovgivning i senmiddelalderen. Philipp Dubach: "Policy auf dem Lande. Ordnungskonzepte in den Republik Glarus und Appenzell", i Peter Blickle, Peter Kissling og Heinrich Richard Schmidt (red.): *Gute Policy als Politik im 16. Jahrhundert. Die Entstehung des öffentlichen Raumes in Oberdeutschland*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 2003, s. 415-452.

74 Forordning af 16/11 1791, § 4.

75 LaN, B.OD-382. Aalborg stiftamts arkiv 1714-1793. Blandede sager m. læg om sognefogder. Udtalelser fra stiftets retsbetjente 1791-92 samt udateret, trykt sogneinstruks.

til at håndhæve den synes at bekræfte, at det tidligmoderne politivæsen primært handlede om at forøge statens magt.

Inspireret af den tyske kritik af denne noget forenkede tolkning af det tidligmoderne politivæsen har jeg i denne artikel belyst tilblivelsen af lokale politivedtægter og håndhævelsen af den statslige politilovgivning i Aalborg under enevælden. Ved første øjekast synes stiftamtmandens resolution om åernes ”konservation” at være et godt eksempel på enevældig socialdisciplinering med dens øvrighedsdisciplinerende bestemmelse om straf til magistraten for ikke at håndhæve den. Undersøger man tilblivelsen, fremgår det imidlertid, at initiativet til politivedtægten kom fra magistraten og imødekom det lokale bysamfunds behov for vand til husholdningerne, brandslukning og vandmøllerne, der skulle forsyne byen med livsnødvendigt mel. Her var også snarere tale om en reaktion på de forøgede miljøproblemer i en tætbebygget by end en proaktiv politik med det formål at modernisere eller urbanisere territoriet. At enkelte borgere og laug kunne have en partikulær interesse i at modarbejde visse af forordningens bestemmelser, betyder ikke, at Aalborgs indbyggere som helhed ikke var interesseret i et rent og sikkert nærmiljø. Dispensationen til byens skomagere viser desuden, at lovgiverne tog hensyn til særinteresser, især hvis de havde hjemmel i lokal skik og brug. At sædvanen fortsatte med at være en legitim begrundelse for dispensationer, som Nørresundby-slagternes tilladelse til at sælge kød i Aalborg, viser at politivæsenet bevarede sit konservative præg til trods for enevældens politireformer.

Anmodningen om en kongelig resolution viser, at den enevældige herskers autoritet var efterspurgt i lokalsamfundene. Det udelukker ikke, at kongen også havde en interesse i den enkelte by og dens borgeres velfærd ud fra den tidlige merkantilismes opfattelse af de privilegerede købstæders handel og håndværk som den primære kilde til fyrstestatens velstand. Under den danske enevælde kom det til udtryk ved udarbejdelsen af en rigspolitilovgivning med bl.a. ensartede laugsartikler og etableringen af en kongelig politimyndighed til at erstatte købstadsmagistraternes politiforvaltning. I Aalborg blev denne reform kun gradvist og delvist gennemført i en sådan grad, at implementering synes at være et bedre udtryk for processen end socialdisciplinering eller øvrighedsdisciplinering. Langt op i 1700-tallet fortsatte magistraten med at stå for en stor del af politiforvaltningen såsom opsynet med handelen og renlighed i byens offentlige rum. Da løn til politibetjente og andre politianstalter, som skilte mod sildekrejll i åerne, skulle finansieres af kommunale midler, fik magistraten desuden stor indflydelse på hvilke politiopgaver, byfogden skulle tage sig af. Der blev fortsat udarbejdet lokale politivedtægter, og i slutningen af 1700-tallet blev politiretten administreret af magistraten. Udover magistratens modstand mod statens indblanding i den lokale politiforvaltning, var den summarisk-inkvisitoriske procesmåde i politisager fremmed i Danmark, hvor der kun var tradition for den mere formelle, akkusatoriske procesform.

Men som sagt var den enevældige konge og hans embedsmænds autoritet også efterspurgt, ikke kun af magistraten. Således var den første politimester Claus Raschs indblanding i den kommunale politiforvaltning næsten altid foranlediget af klager fra jævne aalborgensere over magistraten eller byfogdens mangelfulde politiforvaltning. Den folkelige efterspørgsel efter "god politi" satte sig også spor i rigspolitilovgivningen. Således tales der specifikt om klager over mangel på tjenestepiger i Nørrejylland i forordningen om ledige kvindfolk af 2. april 1762. Sådanne klager over løsgængerer på grund af for lave fødevarepriser, og "honnerte" borgeres krav om en selektiv håndhævelse af sabbatforordningen rettet mod "ordinære folk", kunne tolkes som et ønske om en socialdisciplinering fra elitens side. Omvendt forlangte byens fattige daglejere og håndværkere også brød og andre livsfornødenheder ud fra den samme moralsk økonomiske norm om "skikkelig" pris, som ønsket om regulering af arbejdsmarkedet var udtryk for. Imod tolkningen af politiets natpatruljer som socialdisciplinering kunne indvendes, at ønsket om en særlig kontrol med byens pøbel kunne tolkes som en reaktion på det moderne byliv end et forsøg på at skabe et moderne, selvdisciplineret menneske.

I det hele taget synes den enkelte by og ikke landet eller territoriet i sin helhed at være hovedgenstanden og målet for det tidligmoderne politivæsen. Forholdet mellem land og by blev sat på spidsen i sagen om slagterne fra Nørresundby. Aalborgs politifuldmægtig så det som sin primære opgave at beskytte sine laugsorganiserede medborgeres privilegier. Herimod havde slagternes husbond fremført en række argumenter af rigs- og landøkonomisk karakter, mens magistraten lagde vægt på forsyningen af byens fattige med billigt kød. I sidste ende dispenserede politikommissionen fra rigslovgivningen med henvisning til lokal sædvane og Nørresundbys status som konsumptionspligtig flække. At den typiske politisag på landet drejede sig om ulovlig produktion og salg af brændevin bekræfter, at politi primært var "borgerligt regimente" i den forstand, at denne regeringsform først og fremmest søgte at fremme de privilegerede købstæder og deres borgeres velstand. Først da bønder fik status af borgere med de store landboreformer, opstod der behov for politi på landet som en måde at bevare den gamle husbondretlige og kommunale orden og samtidig fremme den økonomiske vækst, der var målet med reformerne.

JØRGEN MÜHRMANN-LUND

ADJUNKT, PH.D.

INSTITUT FOR KULTUR OG SAMFUND (HISTORIE)

AARHUS UNIVERSITET

EMAIL: KOSJML@CAS.AU.DK

ABSTRACT

'In accordance with the particular circumstances of each place': Police and the local community during Danish absolutism*Jørgen Mührmann-Lund*

Department of Culture and Society (History), Aarhus University.

E-mail: kosjml@cas.au.dk

In early modern France, Germany and Scandinavia the term 'police' referred to a set of ordinances about everything from extravagant consumption to vagrants, the price of victuals, the guilds, sanitation and fire-prevention. Traditionally, the police legislation has been interpreted as a tool of 'social discipline' and state building 'from above'. However, since the 1990s, German-speaking historians have argued that 'police' was as much influenced by the demands of subjects and local communities as the interests of the absolutist rulers.

Inspired by this discussion, this article finds evidence of local and popular influence on the police administration of the Danish market town of Aalborg during absolutism. Even after the establishment of a royal police office in 1682, the municipal government continued to dominate police administration, claiming to promote the welfare of the citizens.

The citizens typically demanded 'good police' to protect their trade privileges, to keep the market supplied with foods at fair prices, and a clean and safe environment. 'Police' was primarily concerned with the welfare of towns, and thus the royal revenues from the urban trades. A country police wasn't established until 1791, after agrarian reforms had 'urbanized' the countryside by giving peasants the status of citizens.